

САВЕНКО В. В.,кандидат історичних наук, доцент
(Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка)

УДК 340.12

**ЕКСПЛІКАЦІЯ ТЕОРЕТИКО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ПРИРОДИ ЗАКОНУ
ЯК ОСНОВИ ПРАВА**

У статті аналізується теоретико-пізнавальний концепт онтологічної природи закону в системі парадигмального розвитку суспільства. Досліджено взаємозв'язки права та закону. Визначено головні ознаки правового закону як формалізованого та регламентованого вияву права.

Ключові слова: онтологія права, правовий закон, філософія права, суспільство, закони буття.

В статье анализируются теоретико-познавательный концепт онтологической природы закона в системе парадигмального развития общества. Исследованы взаимосвязи права и закона. Выделены характерные особенности правового закона как формализованного и регламентированного проявления права.

Ключевые слова: онтология права, правовой закон, философия права, общество, законы бытия.

The article examines the epistemological concept of ontological nature of the law in the system of paradigmatic development of society. The relationship of law and right has been researched. The main features of law as a formal legal and regulated expression of rights have been outlined.

Key words: ontology of law, law, philosophy of law, society, laws of life.

Вступ. Розмежування природного й позитивного права виступає у філософії правової думки як гносеологічно необхідна форма теоретичного пізнання закону. При цьому будь-яке теоретичне пізнання закону, не зупиняючись на його офіційній даності та емпіричному змісті, неминує абстрагується від пізнаваного об'єкта й подумки моделює його у формі природного права та ідеї права. В онтологічному плані ця концепція дозволяє характеризувати закон як правове явище, тобто як зовнішній прояв і внутрішню сутність права.

Теоретико-пізнавальне осмислення природи закону має величезне практичне значення: знаючи закони, люди отримують можливість керувати суспільними процесами. Саме тому дослідження окресленої нами проблеми є актуальним напрямом сучасної філософії права.

Аналізу закону як філософської категорії присвячені узагальнюючі праці В. Віндельбанда, П. Гуревича, І. Богута, С. Крапивенського, В. Кузнецова, В. Соколова тощо.

Значення категорій права та закону в історіософському контексті розкривають І. Покровский, В. Кудрявцев, А. Семитко, Ю. Хабермас, Е. Лукашева, В. Нерсесянц, Г. Дж. Берман та інші.

Постановка завдання. Завдання статті полягає в здійсненні теоретико-пізнавального аналізу філософських аспектів природи закону й на цій основі дослідження фундаментальних принципів виникнення та побудови правових законів у системі правової реальності.

Результати дослідження. Проблема осмислення філософських аспектів теоретико-пізнавальної природи закону належить до важливих напрямів дослідження філософії права, основним завданням якої є пошук відповіді на такі питання: яким чином універсальні закони буття пов'язані із законами суспільства та як вони впливають на якість життя людей?

Історичні передумови, що передують формуванню права як самостійної науки, свідчать про те, що філософське осмислення правової реальності почалося з розмежування права на при-

родне та позитивне. Саме їх суперечлива єдність і становить структуру правової реальності, а розмежування стимулює пошук основ права в природному житті людей.

Аналіз історії філософсько-правової думки дає можливість виділити два основні підходи до розуміння співвідношення природного й позитивного права. Перший із них тлумачить природне право як сукупність апріорних моральних вимог, своєрідну критичну інстанцію, що дає моральну оцінку позитивному праву з погляду його справедливості чи несправедливості (Платон, І. Кант). Другий – вбачає в природному праві необхідну й незмінну основу діючого законодавства, в основу якого закладені природні принципи права (Арістотель, Гегель) [1].

Усвідомлення індивідами самих себе як носіїв права забезпечило їм можливість жити за правом, тобто брати участь у виробництві та використанні благ цивілізації в межах, створених ними для самих себе, прав та обов'язків. Проте в цьому й ховалося головне протиріччя. Право, набуте індивідом, не лише відкрило йому простір для активності асоційованої з волевиявленням, але й обмежило, лімітувало притаманне йому свавілля, за допомогою якого найпростіше було здобувати та примножувати економічний і політичний капітал. З розвитком державотворення «право» поступово відокремилася від «природного» й почало застосовуватись для позначення державних законів.

Видокремлення закону в окрему юридичну категорію створило своєрідну лінгвістичну пастку – ілюзію того, що юридичний закон – це і є право, а значить апелювати ще й до «природного права» немає жодної необхідності [2]. А отже, природному праву було залишено лише функцію моральної та ціннісної основи життєдіяльності людини, яка протиставляється нормам чинної правової системи, побудованої на засадах державного примусу [3, с. 33].

У світлі запропонованої парадигми всі події реального життя людини почали фіксуватися в державних законах, які поступово стали головним проявом суспільної свідомості та сформували так зване позитивне право, специфіка якого полягала у твердженні про те, що всі записані в законах права, обов'язки індивідів та соціальна технологія їх реалізації є прерогативою держави.

Уявлення про те, що люди в стосунках між собою пов'язані правами та обов'язками, має дуже давнє походження. Усвідомлення себе як правноносіїв виникло в людей задовго до появи безпосереднього апарату законотворення – держави. Теорії позитивного права знайшли втілення в законодавчих актах країн Стародавнього Сходу (закони в шумерських містах Ніппур, Ешнунна, Ларса, Лагаш; «Закони Хаммурапі»), Стародавнього Китаю (філософські трактати Лао-цзи, Конфуція тощо), давньоіндійському збірнику Законів Ману, концепціях грецьких філософів (Солона, Фалеса, Хілона, Біанга, Піфагора, Геракліта, Сократа та інших). На пізньому етапі існування римського права відбувся чіткий поділ на право природне (*jus naturalis*) і право позитивне (*lex*). При цьому останнє із часом починає охоплювати як елементи звичаєвого (едикти магистрів, рішень сенату), так і юридичного (принцепси, конституції імператорів тощо) права.

На відміну від природно-правової теорії, для якої основні права й свободи первинні щодо законодавства, позитивізм вводить поняття «суб'єктивне право» як похідне від об'єктивного права, встановленого державою. Держава делегує суб'єктивні права та встановлює юридичні обов'язки в нормах права. Позитивізм ототожнює право й закон. За своїм характером воно є штучним, адже виходить від держави й суспільства. Як система норм, що містять права та обов'язки, офіційно закріплені державою, «позитивне право» начебто протиставляється «природному», що є його першоосною.

Залежно від того, у чому вбачалася базовий елемент права – норми права, правосвідомості чи правовідносинах – сформувалися нормативістська, психологічна й соціологічна теорії права.

За нормативістського підходу під правом розуміються ініційовані державою нормативні акти, що закріплюють правила поведінки людей (норми), які в остаточному підсумку ототожнюються з поняттями «право» та «закон».

Соціологічний підхід до права пов'язаний із пошуком джерела права не в самому житті, а в суспільних відносинах. У такому разі право як суще знаходить відображення в правосвідомості й передує нормам, які його закріплюють, адже правовідносини можуть об'єктивно існувати навіть, якщо не закріплюються в юридичних нормах. Цей підхід, сформований у другій половині XIX ст. у рамках школи «вільного права», відкидає всі інші аспекти права, беручи за основу виключно реальні правові відносини, розвиток яких набагато випереджає розвиток законодавства. У цьому сенсі законотворчість визнається другорядною в порівнянні з правозастосуванням, спрямованим на індивідуальне регулювання суспільних відносин. Закон розглядався соціологічною теорією права як «порожня посудина», яку необхідно наповнювати реальним змістом рішеннями суддівської влади. Звідси теза К. Волинки, що «право варто шукати не в нормах, а в самому житті» [4].

Кожна з названих теорій має свої переваги й недоліки, їхня поява та модернізація обумовлені природним розвитком людського суспільства та свідчать про необхідність й соціальну цінність права в житті людей. Однак у сучасній науці спостерігається тяжіння до їхнього синтезу в межах одного інтегрованого підходу до тлумачення права, що забезпечує всебічне й об'єктивне його вивчення.

Зокрема, позитивне право розглядається як штучне цивілізаційно-інституціональне новоутворення, вияв владної волі конкретних соціальних суб'єктів (насамперед держави), що виступає як самодостатній та необхідний елемент правової реальності – «реальний, існуючий у законах, та інших документах, фактично відчутний (і тому «позитивний») нормативний регулятор, на основі якого визначається юридично дозволена і юридично не дозволена поведінка, здійснюються суди, виносяться юридично-обов'язкові та імперативно-владні рішення» [5, с. 18].

Позитивне право існує у вигляді зовнішніх об'єктивованих інститутів, формалізованих юридичних норм, виражених у законах та інших загальнообов'язкових, нормативних юридичних документів.

Для заглиблення в онтологічну інтерпретацію структури права з позиції діалектичної полярності «природного» й «позитивного» в ньому необхідно також звернутися до категоріального визначення його «сутності» та «існування». Вивчення структури права з позицій «сутності» та «існування» дає ключ до розв'язання таких проблем, як морально-філософське обґрунтування принципів справедливості та механізм їх реалізації та співвідношення права і влади, як моменту легітимності й обмеження останньої [1].

Проблема сутності й існування сполучена з питанням про те, як предмет (право) себе виражає. «Сутність» є сукупністю внутрішньонеобхідних взаємозв'язків у предметі. Г. Гегель визначав її як «істину буття», як відповідність предмета «своєму поняттю». «Існування» – це спосіб функціонування та життєдіяльності предмета, засіб вираження його сутнісних характеристик. Проблема існування виступає насамперед як людська проблема, і кожна людина усвідомлено чи не усвідомлено самостійно вирішує як реалізувати себе, виявити свою родову сутність, як стати істинно необхідною істотою, особистістю. Як людська проблема вона знаходить своє вираження в праві. Натомість ідеї («сутності») права властиве прагнення до реалізації, об'єктивування у формах правомірної поведінки особистості [6].

Широке розуміння «сутності» та «існування» права орієнтується на його аналіз через призму правосвідомості та праворозуміння його суб'єктів.

Правосвідомість у цьому контексті тлумачиться як форма суспільної свідомості, що містить у собі сукупність поглядів, почуттів, емоцій, ідей, теорій та концепцій, а також уявлень і настанов, які характеризують ставлення особи, суспільної групи й суспільства в цілому до чинного чи бажаного права, а також до всього, що охоплюється правовим регулюванням [7].

Професійне та масове відображення правосвідомості закладене в поняттях «праворозуміння» та «розуміння права». На перший погляд вони тотожні, адже обидва стосуються процесу інтелектуального осмислення права у свідомості людей. Однак під час визначення юридичної природи права часто виникає необхідність у їх розмежуванні. Так, Х. Бехруз у статті «Праворозуміння, розуміння права і правова система» зауважує, що «розуміння права» – поняття філософське [8]. За своєю суттю воно віддзеркалює емоційне ставлення суб'єкта права до того, що таке право, і в цьому сенсі є проявом масової правосвідомості.

Юридичний контекст «праворозуміння» відображає процес сприйняття права на професійному рівні. Саме його осмислення та формалізація знаходять відображення в правосвідомості юриста [8].

Когнітивна складова правосвідомості представлена сукупністю правових знань, принципів, ідей, теорій, концепцій, які відбивають теоретичне (наукове) осмислення суб'єктами права, правового розвитку, правових режимів, механізму та процесу правового регулювання суспільних відносин, визначає об'єктом пізнання правосвідомості чинне право в усій багатоманітності його виявів (право, правові відносини, правова поведінка або діяльність, практика реалізації права тощо). Тому легітимність прав і законів визначається не лише їх юридичним декларуванням, а й внутрішнім сприйняттям тією чи іншою спільнотою людей. Інакше кажучи, правосвідомість виникає не сама по собі, а як результат процесу правової соціалізації особи, під яким розуміється входження індивіда в правове середовище, послідовне набуття ним правових знань, залучення його до правових цінностей і культурних надбань суспільства. З огляду на це правосвідомість можна розглядати як одну з головних функцій правового регулювання – засіб ідеологічного впливу на суспільні відносини в державі, яка, з одного боку, передує праву, оскільки є виразом

волі суспільства або певної його частини, а з іншого – є обґрунтуванням функціонування права, його застосування й дотримання.

Таким чином, терміном праворозуміння охоплюється вся сукупність загальнотеоретичних понять і визначень, які належать до правової реальності. Це позначається і на підходах до визначення властивостей закону. Так, з позицій теорії позитивізму основними властивостями закону є загальна обов'язковість, нормативність, формальна визначеність, державна гарантованість. З точки зору природно-правового осмислення закону на перший план виходять цінність природних прав людини; рівність та пропорційність як засоби забезпечення справедливості; верховенство права та правового закону [9, с. 8].

Що стосується верховенства права як запоруки правового закону, то тут слід зазначити, що право в більшості країн розвинутих демократій набувало панівного впливу саме завдяки встановленню його універсального верховенства, що невдовзі однозначно позитивно позначалося на стані суспільного розвитку, зумовлюючи правовий порядок [8, с. 8]. При цьому проблема юридичної природи права по-різному осмислюється в правових системах віддиференційованого та невіддиференційованого типів. У перших панівна роль визнавалася за законом як регулятором суспільних відносин; у других – за природним правом, а подекуди й мораллю (закон у цій моделі розглядається здебільшого через призму примусу і неможливості розв'язати проблему в «неварварський спосіб»).

Отже, у віддиференційованих правових системах, до яких належать держави романо-германського (Німеччина, Франція, Італія, Росія, Україна) та англо-американського (Англія, США, Канада та інші) світів, закон визнається основним джерелом позитивного права (тобто нормативно-правовим актом або ж судовим прецедентом). Відмінність полягає в тому, що формування та утвердження правосвідомості у віддиференційованих правових системах романо-германського типу проходило під загальним впливом соціального детермінізму, а в англо-американських – під впливом волевиявлення держави в рамках судових прецедентів. Тому в цій правовій системі право – це те, до чого призведе судовий розгляд справ, а норми права – мотивувальна частина судового рішення.

У невіддиференційованих правових системах правосвідомість та закони напряму пов'язані із соціальним життям, релігією, мораллю, політикою, звичаями тощо. Для них притаманне витіснення закону на другий план і врегулювання буття суспільства загальноправовими, а інколи й неправовими засобами.

Висновки. Отже, філософське осмислення сутності права пройшло тривалий шлях у своєму розвитку: від змішування проблем моралі та права у філософських та теологічних вченнях до появи положень про ідентичність моральних і правових норм, правосвідомість, політичний характер права, політичну природу людини й законів як їх писаної декларації.

Пізнання юридичної природи закону як істинності (достовірності) принципів та норм організації й упорядкування суспільних відносин відбувається за допомогою методологічних принципів сформованості, функціональності, обумовленості, доцільності, розвитку тощо

Як право характеризується буттям, так і закон характеризується існуванням. Тому закону властиво володіти понятійною формою, мати видимий та визначений характер, бути перспективним, пов'язуватись із конкретними реаліями, мати явний зміст.

Єдність права і закону характеризується у співвідношенні права як сукупності осмислених правових принципів та норм, спрямованих на організацію та упорядкування суспільних відносин, що виражається в розумінні права як ідеалів, цінностей, принципів, норм, правил тощо, а закону – як нормативно-правових актів, доктрин, прецедентів, правових звичаїв, договорів тощо. При цьому відмінності в осмисленні права та закону не слід зводити ні до штучного розмежування філософії та юриспруденції (які до того ж виокремились із єдиного комплексу світоглядних учень), ні до поділу відповідно до типів праворозуміння всередині однієї науки, ні до розриву між собою.

Список використаних джерел:

1. Онтологічна природа права. Правова реальність [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://studopedia.ru>.
2. Грибакин А.В. Понятие юридического закона как парадигма философии права / А.В. Грибакин // Бизнес, менеджмент и право [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bmpravo.ru/show_stat.php?stat=806.

3. Нерсесянц В.С. История политических и правовых учений / В.С. Нерсесянц. – М. : Наука, 1986. – 843 с.
4. Волинка К.Г. Теорія держави і права / К.Г. Волинка. – К. : Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2003. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://textbooks.net.ua>.
5. Алексеев С.С. Философия права / С.С. Алексеев. – М. : Норма, 1997. – 330 с.
6. Теория государства и права : [учебник] / под. ред. В.К. Бабаева. – М. : Юрист, 2003. – 592 с.
7. Зайчук О.В. Теорія держави і права. Академічний курс : [підручник] / О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ebk.net.ua>.
8. Бехруз Х. Праворозуміння, розуміння права і правова система / Х. Бехруз // Право України. – 2010. – № 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.info-prensa.com/article-335.html>.
9. Романюк Є.В. Основні властивості права в контексті природно-правового та позитивістського праворозуміння / Є.В. Романюк : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових вчень». – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2013. – 20 с.
10. Берман Г.Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / Г.Дж. Берман. – М. : Норма, 1998. – 624 с.

СИТАР І. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри теорії держави і права
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 340.12:340.147

ЭФЕКТИВНІСТЬ СИНЕРГЕТИКИ В АКУЛЬТУРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ

У статті піднімається проблема синергетики в аккультураційних процесах, особливо звернено увагу на такі категорії, як самоорганізація, хаос, нелінійність, ентропія, аттрактор, флуктація, біфуркація, подія як елементах цього явища. На прикладі правової системи Японії та інших правових систем визначено механізми аккультурації в праві з використанням досягнень синергетики. Особливу увагу приділено ентропійним поворотам, які можуть відбутися в правовій системі на основі позитивного збагачення та накопичення в цій системі.

Ключові слова: синергетика, подія, хаос, порядок, ентропія, біфуркація, аттрактор, флуктація, коеволуція, правова система.

В статье поднимается проблема синергетики в аккультурационных процессах, особенно обращено внимание на такие категории, как самоорганизация, хаос, нелинейность, энтропия, аттрактор, флуктация, событие как элементах данного явления. На примере правовой системы Японии и других правовых систем указано механизмы аккультурации в праве с использованием достижений синергетики. Особое внимание уделено энтропийным поворотам, которые могут произойти в правовой системе на основе положительного обогащения и накопления в данной системе.

Ключевые слова: синергетика, событие, хаос, порядок, энтропия, биуркация, аттрактор, флуктация, коэволюция, правовая система.

